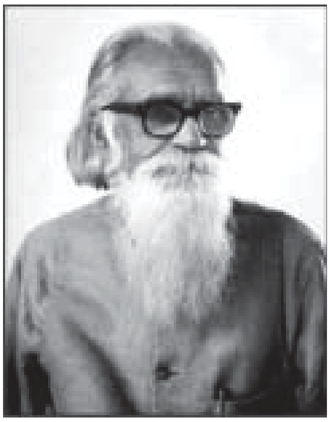
7 જીવનપાથેય



દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર 'કાકાસાહેબ'

જન્મ : ઈ. સ. 1885 મૃત્યુ : ઈ. સ. 1981

કાકાસાહેબ કાલેલકર તરીકે જાણીતા આ ગાંધીવાદી લેખકનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના સતારામાં થયો હતો. ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષા જોડે તેમણે એવી આત્મીયતા કેળવી કે ગાંધીજીએ તેમને 'સવાઈ ગુજરાતી'નું બિરુદ આપ્યું. તેમનાં ચિંતનલક્ષી પણ રસાળ લખાણોમાં કલા, દેશ, પ્રકૃતિ, માનવ અને ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રત્યેનો ભરપૂર પ્રેમ પ્રગટ થયો છે. 'હિમાલયનો પ્રવાસ', 'રખડવાનો આનંદ', 'જીવનનો આનંદ', 'જીવનલીલા', 'જીવન સંસ્કૃતિ' વગેરે તેમના જાણીતા ગ્રંથો છે.

'સ્મરણયાત્રા' નામની એમની આત્મકથામાં એમના બાલ્યકાળમાં નમણાં સુરેખ રેખાચિત્રો છે. તેમાંથી લેવાયેલા 'જીવનપાથેય'માં પ્રામાણિકતાનો પહેલો પાઠ તેમને પિતાજી પાસેથી કેવી રીતે શીખવા મળ્યો તે તેમણે વેધકતાથી વર્ણવ્યું છે. પૈસા પ્રત્યેના બાળસહજ આકર્ષણથી પ્રેરાઈને તેમણે પિતાજીને એવું સૂચન કર્યું જે તેમની કલ્પનાશક્તિની બહાર હતું. પુણ્યપ્રકોપમાં તેઓ પુત્રને જે વાત કહે છે તેમાં તેમને જીવનભરનું શિક્ષણ મળે છે.

મારા પાંચ ભાઈઓમાંથી એક જ બી.એ. સુધી પહોંચી શક્યો. બાકીના બધા વચમાં જ ક્યાંક ક્યાંક અટકી ગયા. અંગ્રેજી કેળવણી પાછળ ભારે ખર્ચ કર્યા છતાં પોતાની ઉમેદ બર ન આવી એમ જોઈ પિતાશ્રી ખૂબ હતાશ થયા હતા. એમણે પહેલેથી જ નક્કી કરેલું કે દત્તુને કૉલેજમાં નથી જ મોકલવો. હું મનમાં ચિડાતો : વાંક બીજાનો ને સજા મને થાય છે ! પણ મેં કશું કહ્યું નહીં. જ્યારે પહેલે જ વર્ષે હું મૅટ્રિક પાસ થયો ત્યારે મારી કંઈક શાખ જામી. તે જ વરસે શાળાની આબરૂ જાળવવા અમે મૅટ્રિકના ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટી સ્કૂલ ફાઈનલ માટે પણ બેઠા હતા. એ પરીક્ષાનું પણ એ છેલ્લું વર્ષ હતું. એમાં પણ હું પાસ થયો એટલું જ નહીં પણ મારો નંબર ઠીક ઠીક ઊંચો આવ્યો. આ બે પરીક્ષાને જોરે મેં કૉલેજમાં જવાની માગણી કરી. છતાં પિતાશ્રી એકના બે ન થયા. આખરે મેં એમને કહ્યું, 'તમે જાણો છો કે મારું અંગ્રેજી અને ગણિત બંને સારાં છે. મને ઈજનેરી લાઈનમાં જવા દો. પ્રિવિયસની પરીક્ષા પાસ થયા વગર એન્જિનિયરિંગ કૉલેજમાં જવાય જ નહીં. એટલે એક જ વરસ હું આર્ટ્સ કૉલેજમાં જઈશ.' મારી આ દલીલથી પિતાશ્રી પીગળ્યા અને એમણે મને કૉલેજમાં જવાની રજા આપી.

બી.એ., એલ.એલ.બી છોડી એલ.સી.ઈ. પસંદ કરવા પાછળ મારી જે વિચારશૃંખલા હતી તેનું સ્મરણ કરતાં પણ મને શરમ ઊપજે છે. મેં મનમાં વિચાર કરેલો કે, 'આપણી પાસે કંઈ એવી મૂડી નથી કે આપણે વેપાર કરી પૈસાદાર થઈ શકીએ અને વેપારમાં પ્રતિષ્ઠા ક્યાં છે ? નોકરી કરતાં પગાર

કેટલો મળવાનો હતો ? લોકો પૈસાદાર થાય છે તે લાંચ લઈને બી.એ., એલ.એલ.બી. થઈશું તો મામલતદાર કે મુનસફ થવાશે. એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળે છે, પણ તેને માટે પ્રજાને કનડવી પડે છે અને અન્યાય કરવો પડે છે. એ તો આપણને ગમે નહીં. એના કરતાં એલ.સી.ઈ. થઈશું અને પહેલા ત્રણ નંબરની અંદર આવીશું તો જોતજોતામાં એન્જિનિયર થઈ શકીશું. મોટાં મોટાં આલેશાન મકાનો બાંધવા, જંગલમાંથી રસ્તા કાઢવા, પુલો બાંધવા એ મજા તો આખો જનમારો મળશે. ઘોડા પર બેસી સવારથી સાંજ સુધી ફરવાનો લહાવો લેવાશે અને કૉન્ટ્રાક્ટર લોકો પાસેથી લાંચ લઈશું તો તેમાં સરકાર છેતરાશે. પ્રજાને કનડવાનું એમાં ન હોય. અધર્મમાં પણ ધર્મબુદ્ધિ હું સાચવું છું એ ખ્યાલથી જ હું મગરૂર રહેતો. આ વિચાર અનેકવાર મનમાં આવતા, પણ કોઈની આગળ એ બોલવાની મારી હિંમત ન હતી.

જે દિવસ હું કૉલેજમાં દાખલ થવા જવાનો હતો તે જ દિવસે પિતાશ્રી સાંગલી રાજ્યના ટ્રેઝરી - ઑફિસર તરીકે ત્રણેક લાખ રૂપિયા પૂણે લઈ જવાના હતા. પૂણેથી રાજ્ય માટે પ્રૉમિસરી નોટો ખરીદવાની હતી. સાંગલી સ્ટેશન પર અમે ભેગા થયા. પિતાશ્રી પૂણે શા માટે જાય છે તેનું કારણ મેં જાણ્યું. મેં પિતાશ્રીને કહ્યું, ‘નોટોના ભાવ રોજ બદલાય છે. આપણે કંઈક મહેનત કરીશું તો જાહેર ભાવો કરતાં કંઈક સસ્તે ભાવે નોટો ખરીદી શકીશું, રાજ્યને તો જાહેર ભાવ જ બતાવીશું અને વચમાં જે નફો મળશે તે આપણે લઈશું. કોઈને ખબર નહીં પડે ને સહેજે ભારે નફો થશે.’

પિતાશ્રીએ મારી વાત શાંતિથી સાંભળી એમ મને લાગ્યું કે મારી વાતથી એમને કેટલો આઘાત પહોંચાડ્યો હતો એની એ ક્ષણે મને કલ્પના સરખી ન આવી. મેં માન્યું કે મારી સૂચનાની શક્યાશક્યતાનો પિતાશ્રી વિચાર કરે છે.



થોડી વાર પછી પિતાશ્રીએ ગળગળા થઈને કહ્યું, 'દત્તુ, મેં માન્યું નહોતું કે તારામાં આવી હીનતા હશે. તારી વાતનો અર્થ એ જ છે કે મારે અન્નદાતાને છેતરવા ! તારી કેળવણી પર ધૂળ છે. આપણા કૂળદેવતાએ આપણને જે રોટલો આપ્યો છે તેટલાથી જ સંતોષ માનવો. લક્ષ્મી તો આજે છે ને કાલે નથી. આબરૂથી રહેવું એજ મોટી વાત છે. મરીને ઈશ્વર આગળ ઊભો થઈશ ત્યારે શો જવાબ આપીશ ? તું કૉલેજમાં જાય છે ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને ? એના કરતાં અહીંથી જ પાછો જાય એ શું ખોટું ?'

હું સડક થઈ ગયો ! ગાડીમાં આખી રાત મને ઊંઘ ન આવી. સવારે પૂના પહોંચ્યો તે પહેલાં મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે, હરાના ધનનો લોભ કોઈ કાળે નહીં કરું, પિતાશ્રીનું નામ નહીં લજવું. પિતાશ્રીને શહેરમાં છોડી, એ નિશ્ચય સાથે જ હું કૉલેજ તરફ ગયો. કૉલેજની મારી સાચી કેળવણી મને સાંગલી અને પૂણે વચ્ચે ટ્રેનમાં જ મળી ચૂકી.

શબ્દ-સમજૂતી

જીવનપાથેય જીવનનું ઉપયોગી ભાથું, યોગ્ય માર્ગદર્શન **શાખ** આબરૂ **એલ.સી.ઈ.** ઈજનેરી પરીક્ષા પાસ કરનારને મળતી ડિગ્રી **મામલતદાર** તાલુકાનું વસૂલાત સંબંધી કામ કરનાર અમલદાર **મુનસફ** દીવાની ન્યાયાધીશ **પ્રૉમિસરી નોટ** સરકારને રાજ્યના કામ માટે લોકો પાસેથી નાણાં લેવા પડે ત્યારે નાણાંને બદલે લખી અપાતું બાંયધરી પત્ર **હીનતા** અધમતા હલકાપણું

રૂઢિપ્રયોગો

ઉમેદ બર ન આવવી – આશા સફળ ન થવી, ઈચ્છા પ્રમાણે પરિણામ ન આવવું **શાખ જામવી** – પ્રતિષ્ઠા ઊભી થવી **એક ના બે ન થવું** – પોતાની વાત પર મક્કમ રહેવું **સડક થઈ જવું** – આશ્ચર્યમૂઢ થઈ જવું **નામ લજવવું** – અપકીર્તિ અપાવવી

ભાષા-સજ્જતા

❀ **નીચેનાં વાક્યો વાંચો.**

(1) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળે છે.

(2) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળતી હતી.

(3) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળશે.

(4) જીવરામ ભટ્ટ કાલે પોતાના ગામમાં હતા.

(5) જીવરામ ભટ્ટ આજે પોતાના સાસરીયામાં છે.

(6) જીવરામ ભટ્ટ આવતી કાલે પોતાના ગામ જશે.

ઉપરનાં વાક્યોમાં પહેલા અને પાંચમા વાક્યમાં ક્રિયા ચાલુ હોવાનો નિર્દેશ છે. બીજા અને ચોથા વાક્યમાં ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોવાનો નિર્દેશ છે. જ્યારે ત્રીજા અને છઠ્ઠા વાક્યમાં ક્રિયા થવાની સંભાવનાનો નિર્દેશ છે.

- કરે છે, રમે છે, જમે છે, ચીડવે છે, મળે છે વગેરે વર્તમાનકાળ દર્શાવે છે.
- કર્યું હતું, કરતો હતો, ચીડવતો હતો, ગામમાં હતા, મળતી હતી વગેરે ભૂતકાળ દર્શાવે છે.
- કરતો હશે, જમતો હશે, રમતો હશે, ચીડવશે, મળશે, જશે વગેરે ભવિષ્યકાળ દર્શાવે છે.

❁ જે વાક્યમાં ક્રિયા ચાલુ હોવાનો નિર્દેશ હોય તે વાક્ય વર્તમાનકાળ સૂચવે છે.

❁ જ્યારે કોઈ વાક્યમાં ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોવાનો નિર્દેશ હોય ત્યારે તેવું વાક્ય ભૂતકાળ સૂચવે છે.

❁ જ્યારે કોઈ વાક્યમાં ક્રિયા થવાની સંભાવનાનો નિર્દેશ હોય ત્યારે તેવું વાક્ય ભવિષ્યકાળ સૂચવે છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

(1) પિતાશ્રી દત્તુને કૉલેજમાં ભણવા ન મોકલવાનું વિચારતા હતા કારણ કે .... ☐

(ક) દત્તુ હોંશિયાર ન હતો.

(ખ) કૉલેજની ફી વધુ (મોંઘી) હતી.

(ગ) દત્તુને કમાતો કરી દેવો હતો.

(ઘ) દત્તુના બધા ભાઈઓ કૉલેજમાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા.

(2) 'જીવનપાથેય' પાઠમાં 'વિચારશૃંખલા' એટલે .... ☐

(ક) વિચારોની ક્રમિકતા (ખ) પ્રવાસ

(ગ) ધ્યેય (ઘ) માન્યતા

(3) કાકાસાહેબને બાળપણમાં કુટુંબીજનો કયા નામે બોલાવતા ? ☐

(ક) સત્તુ (ખ) દત્તુ (ગ) કક્કુ (ઘ) કાકુ

(4) લેખકને આખી રાત ગાડીમાં ઊંઘ ન આવવાનું કારણ કયું હતું ? ☐

(ક) પસ્તાવો થતો હતો. (ખ) યોજના બંધ રહી હતી.

(ગ) પિતાજી માન્યા નહીં. (ઘ) હવે હું કઈ રીતે ભણીશ ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

(1) લેખકના પિતાશ્રી શા માટે હતાશ થયા હતા ?

(2) પૈસાદાર થવા બાબતે લેખકની શી માન્યતા હતી ?

(3) 'વાંક બીજાનો ને સજા મને થાય છે ?' એમ કોણ વિચારતું ?

(4) લેખકને સાચી કેળવણી ક્યાં મળી ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

(1) લેખકના પિતાશ્રી પૂણે શા માટે જાય છે ?

(2) લેખકને સાચી કેળવણી ક્યારે મળી ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

(1) કાકાસાહેબના પિતાશ્રી શરૂઆતમાં એમને કૉલેજમાં મોકલવા કેમ ઇચ્છતા ન હતા ? એમનો વિચાર શાથી બદલાયો ?

(2) કાકાસાહેબનો વકીલને બદલે એન્જિનિયર થવાનો હેતુ શો હતો ?

(3) લેખકના કયા સૂચનથી એમના પિતાશ્રીને આઘાત લાગ્યો ?

(4) કાકાસાહેબના વિચાર જાણી એમના પિતાશ્રીએ શો ઉત્તર આપ્યો ?

(5) પિતાશ્રીનો ઉત્તર સાંભળતા કાકાસાહેબની શી સ્થિતિ થઈ ? એમણે શો નિશ્ચય કર્યો ?

(6) 'અધર્મમાં પણ ધર્મબુદ્ધિ' કાકાસાહેબ કઈ રીતે સાચવવા ઇચ્છે છે ?

2. નીચેનાં વિધાનો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે લખો.

(1) ‘નોટોના ભાવ રોજ બદલાય છે.’

(2) ‘મેં માન્યું ન્હોતું કે તારામાં આવી હીનતા હશે.’

(3) ‘તારી કેળવણી પર ધૂળ છે.’

(4) ‘તું કૉલેજમાં જાય છે ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને ?’

3. રૂઢિપ્રયોગના અર્થ આપી વાક્યપ્રયોગ કરો.

(1) ઉમેદ બર ન આવવી (2) શાખ જામવી (3) એકના બે ન થવું

(4) ગળગળા થવું (5) સડક થઈ જવું

4. કૌંસમાંથી યોગ્ય શબ્દ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂર્ણ કરો.

(1) પિતાશ્રી પીગળ્યા .... એમણે મને કૉલેજમાં જવાની રજા આપી. (પણ, કારણ કે, અને)

(2) આ વિચાર અનેકવાર મનમાં આવતા, ... કોઈની આગળ એ બોલવાની મારી હિંમત ન હતી. (અને, પણ, કારણ કે)

(3) આપણી પાસે કંઈ એવી મૂડી નથી .... આપણે વેપાર કરી પૈસાદાર થઈ શકીએ. (અને, કે, પણ)

5. યોગ્ય વિરામચિહ્નો મૂકો.

(1) મેં એમને કહ્યું તમે જાણો છો કે મારું અંગ્રેજી અને ગણિત બંને સારાં છે.

(2) ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને એના કરતાં અહીંથી જ પાછો જાય એ શું ખોટું.

6. જોડણી ધ્યાનમાં રાખો અને લખો.

ધર્મબુદ્ધિ, વિચારશૃંખલા, નિશ્ચય, પિતાશ્રી.

7. નીચેના વાક્યો વાંચી એની સામે એનો કાળ લખો.

(1) વાંક બીજાનોને સજા મને થાય છે !

(2) હું આર્ટ્સ કૉલેજમાં જઈશ.

(3) મારું અંગ્રેજી અને ગણિત બંને સારાં છે.

(4) મેં મનમાં વિચાર કરેલો.

(5) એ વખતે પિતાશ્રી ખૂબ હતાશ થયા હતા.

(6) તેમણે અંગ્રેજી કેળવણી પાછળ ભારે ખર્ચ કર્યો હતો.

પ્રવૃત્તિઓ

- 'સત્યના પ્રયોગો' પુસ્તકમાંથી 'ચોરી અને પ્રાયશ્ચિત' પ્રકરણ મેળવી પ્રાર્થનાસભામાં નાટ્યસ્વરૂપે રજૂ કરો.
- આ પાઠનું નાટ્યરૂપાંતર કરી વર્ગમાં ભજવો.
- શિક્ષકની મદદથી 'રામહાટ' અને 'ખોયા-પાયા' જેવા પ્રયોગો કરો.